
LIO LOVENTOL

LITERATURA I DRUŠTVO*

Društvene determinante uspjeha

Priznati doprinos sociologa literature na području izučavanja medijuma masovne komunikacije sastoji se u prvom redu u razvijanju hipoteza u vezi sa ispitivanjem značaja koje čitanje ima za ljude.¹⁾ Ali oni ne mogu da se zadovolje jednostavno samo svojim istorijskim, biografskim i analitičkim poslom, a sve ostalo da prepuste svojim kolegama empiričarima. Jer postoje izvjesni faktori koji imaju veliki društveni značaj, koji znatno utiču na razmjere djelovanja, ali su za njihovo sociološko istraživanje potrebni teoretski i dokumentovani rezultati.

Najprije moramo biti načistu šta znamo o uticaju sveukupnih konstelacija na pisce i čitaoce. Da li su rat ili mir, privredna konjunktura ili depresija potrebne za literarnu produkciju? Preovladavaju li više ili manje djela određenog nivoa, određene forme i određenog sadržaja? Kakva je situacija na tržištu, u izdavačkim kućama, kolike su naklade i kakva je konkurencija između knjige i časopisa u različitim razdobljima? Šta znamo o broju čitalaca narodnih i univerzitetskih biblioteka, u armiji i bolnicama — opet na osnovu promjenljivih socijalnih odnosa? Šta znamo u kvalitativnom i kvantitativnom smislu o »potrošnji« literature i ostalih masovnih medija uključujući i one forme organizovanog ispunjavanja slobodnog vremena koje se ne baziraju na govoru?²⁾

*) Esej pod ovim naslovom, iz koga objavljujemo jedan deo, čini centralni deo knjige *Literature Popular Culture and Society*, Ed., Prentice-Hall Inc, Engelwood Cliffs, N. J. Copyright USA 1961.

¹⁾ Vidi pionirski rad Douglasa Walpesa, Bernarda Berelsona i Franklyna R. Bradshawa: „What Reading Does to People, Chicago, 1940.

²⁾ Vidi Paul F. Lazarsfeld: „Radio and the Printed Page”, New York, 1940.

Jedan drugi zadatak koji treba da dopuni pret-hodni, odnosi se na područje društvene kontrole. Šta mi znamo o uticaju formalne kontrole na produkciju i širenje literature? Da bismo pomenuli samo nekoliko primjera, moramo se po-zabaviti pojavom koja je raširena u čitavom svijetu, plaćanjem poreza na sve javne bibli-oteke, nadalje s (evropskom) praksom dotira-nja pozorišta i (američkom) praksom potpoma-ganja pisaca iz zajedničkih sredstava (u vrije-me epohe New Deal). Moramo ispitati uticaj koji su vršile ekskluzivne i vrijedne nagrade od Nobelove za književnost do nagradnih nat-ječaja, koje raspisuju izdavačke kuće, od Puli-cerove do nagrada koje dodjeljuju uspješnim piscima pojedini gradovi i zemlje u kojima su ovi rođeni. Moramo naravno istražiti i »manipulira-ne kontrole«: reklamne poduhvate izdavača, izgled zarade, koji se zasnivaju na stvaranju književnih klubova i filmovanju, divovsko tr-žište novinskih romana u nastavcima, džepnih izdanja itd. Takođe ni čitav kompleks pitanja cenzure ne smije biti zapostavljen. On obuhva-ta institucionalizirano ograničenje počev od in-deksa katoličke crkve do lokalnih odredbi ko-je zabranjuju izvjesne knjige i časopise. Ko-načno bismo morali analizirati i sistematizo-vati ono što nam je poznato o informacionoj kontroli, o uticaju recenzija i radio-emisija, o popularnim člancima koji govore o piscima, o »stvaranju štimunga«, o literarnom traču i pri-vatnim razgovorima.

Treća i ne najbeznačajnija društvena determi-nanta za uspjeh pisca treba da se posmatra u tehničkim promjenama i njihovim društvenim i privrednim posljedicama.³⁾ Začudujuće raz-vijeni stepen izdavačke djelatnosti koji dopu-šta da se literarni produkti različitog kvaliteta nude po niskoj cijeni — prevazilazi još samo impozantni proces proizvodnje drugih masov-nih medija. Isplatilo bi se ispitati da li su se dohoci pisaca, uključujući troškove rada, po-boljšali u toku posljednjih desetljeća u širo-kom okviru unaprijeđenih tehničkih procesa i da li je razvitak tehnike uopšte izmijenio soci-jalni status pisaca kao grupacije. Relativno je malo poznato ukoliko tehnička usavršavanja jednog masovnog medija izazivaju kumulativ-no dejstvo na ostale. Da li veći broj ljudi čita više knjiga zato što gleda više filmova ili slu-ša više radio-emisija ili je to upravo obrnu-to? Ili pak ovakva naizmjenična djelovanja

³⁾ Članak "Art and Mass Culture" Maxa Horkheimera, ob-javljen u "Studies of Philosophy and Social Science", Bd. IX, 1941 (na njemačkom „Neue Kunst und Massenkultur" u "Internationale Revue Umschau", Jg. III, 1948, S. 455 ff.) predstavlja teoretsku osnovu za ispitivanje modernih tehnič-kih promjena na području umjetnosti. Istraživanja autora na području sociologije literature zasnivanju se u mnogo čemu na ovom članku.

uopšte ne postoje?⁴⁾ Postoji li odnos između pristupačnosti štampanim stvarima i metoda po kojima se sve odgojne institucije njima služe? Kao primjer za socijalne determinante za koje je od odlučujućeg značaja uspjeh jednog pisca, može da posluži, široka, višestruko građana i jasna slika o tome kako Dostojevskog primaju u Njemačkoj. Ispitivanje materijala koji postoji u knjigama, časopisima i novinama pokazalo je da su očito u velikoj mjeri bile zadovoljene izvjesne psihološke potrebe njemačkog građanstva upravo lektinom Dostojevskog.⁵⁾ Drugačije nego pri ispitivanju Hamsuna, ovdje nas ne interesuje djelo, nego društvena pozadina njegove recepcije.

Njemačko građanstvo nije moglo da stekne odlučujući uticaj na politički život ni u klasičnom periodu liberalizma. To je dovelo do vječitog kolebanja između identifikacije sa agresivnim i imperijalističkim vladajućim grupama i defetizma i pasivnosti koji su uvijek, uprkos tradiciji idealističke filozofije, dovodili do dobrovoljnog podređivanja čim se vjerovalo da je na pomolu nadmoćna ličnost nekog vođe. Sadističke i masohističke reakcije koje su posljedica toga, nalaze za ovo osjećanje identifikacije bogatu građu u junacima romana Dostojevskog, koji muče sami sebe, a i druge.

Aktivni životni proces ljudskog društva i sve napredne snage sadržane u njemu, čak i sveukupne produktivne snage, bile su prognane iz vidokruga njemačkog građanstva. U prihvatanju Dostojevskog dolazi to do izražaja u jednom nedostatku njegovog djela: nedostatku kategorije zemaljske sreće. Sreća u društvenim razmjerima traži naime aktivno preobražavanje stvarnosti u smislu uklanjanja njenih najdrastičnijih protivurječnosti. Tako ne bi bila potrebna samo potpuna promjena postojećih odnosa, već takođe i promjena strukture društvene svijesti. Upućivanje svojih osnovnih ciljeva na ostvarenje socijalne sreće značilo bi dospjeti u direktnu protivurječnost sa cjelokupnim postojećim vladajućim aparata-

⁴⁾ Na području muzike je Theodor Adorno, a na području filma Walter Benjamin, majstorski obradio uticaj tehničke razvijenosti na produkciju u filmskoj i tonskoj umjetnosti. Uporedi Adornov članak "On Popular Music" u "Studies in Philosophy and Social Science", Bd. IX, Nr. 1 (1941), i Benjaminov članak "L'oeuvre d'art a l'époque de sa reproduction mécanique" u "Zeitschrift für Sozialforschung", Bd. V, Nr. 1 (1936) — sada i na njemačkom: "Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit" U W. Benjamin: Schriften, Bd. I, Frankfurt a. M. 1955, S. 366 ff. Vrijedne informacije o međusobnom uticaju filma i literarne produkcije nalaze se u knjizi S. Kracauera (From Caligri to Hitler A Psychological History of the German Film", Princeton, N. J. 1947. (Skraceno njemačko izdanje u Revolutovoj njemačkoj enciklopediji, svezak 63, Hamburg, 1958).

⁵⁾ Vidi L. Löwenthal: Die Auffassung Dostojewskijs in Vorkriegsdeutschland" u "Zeitschrift für Sozialforschung" Bd. VIII, Nr. 3 (1934).

tom. Malu ulogu, koju kategorija sreće igra u građanskoj društvenoj svijesti, moramo shvatiti iz cjelokupnih odnosa ove klase. Kao niža klasa ona nije mogla steći zadovoljavajući društveni položaj, te je ovaj u svom stvarnom značenju sreće ostao nepristupačan i njenoj svijesti.

Ovakvom shvatanju koje je Dostojevskog navodilo kao dokaz za neaktivnu, moralnoj djelatnosti i socijalnoj solidarnosti daleku ideologiju, možemo umnogome prigovoriti, pošto je u ovom smislu Dostojevski veoma malo pogodan kao primjer, predstavljajući glasnika ljubavi i sažaljenja među ljudima. U stvari, gotovo sve literarne izjave o Dostojevskom različito prikazuju ovu temu o ljubavi i sažaljenju, bilo da je to izraženo u pristojnoj formulaciji kao: »Nadmoćni mir, kroz koji podrhtava nešto kao duboko zatajena tuga, kao beskonačno sažaljenje...«⁶⁾ ili na bolno popularni način: »...srce mi je drhtalo od saosjećanja, sažaljenja.«⁷⁾

Jedno prilično naivno mjesto treba da nas uputi na društveno objašnjenje: „Njegova naklonost prema podjarmljenim i propalim preuzimala je postepeno bolešljivu formu »ruskog sažaljenja«, onog sažaljenja koje je isključivalo sve pristojne ljude, koji su pošteno radili, a koje se odnosilo još samo na kurve, ubice, pijanice i slične cvjetove na drvetu čovječanstva.«⁸⁾

Ma kako bila gruba ova izjava, ona ukazuje na posve jasnu činjenicu. Recepcija ne osporava ni u kom slučaju činjenicu da je ljubav kod Dostojevskog samo stvar raspoloženja, slabost duše, koja može da se shvati samo pod pretpostavkom oštrog otpora prema svakoj socijalnoj promjeni, pod pretpostavkom dosljedne pasivnosti prema svakoj konkretnoj akciji. Traženje ljubavi i sažaljenja samo po sebi moglo bi da bude ukazivanje na društvene protivurječnosti i nužnosti reformi. Na taj bi način mogao biti uspostavljen afektivni prilaz aktivnosti čovjekovoj u njegovim mislima i njegovim postupcima. Ovdje možda leži korijen najtačnije oznake ideološkog stanovišta ovog pojma ljubavi. Ono ostaje samo proces mišljenja, stav, ali ne i zahtjev. U društvenoj svijesti relativno nesvjesnih slojeva nema mjesta zahtjevu za djelovanjem niti predstavi o mogućnosti takvog djelovanja, kao ni opredjeljenju za pravednost koja ne bi morala da razbije njihovu solidarnost sa vladajućom kla-

⁶⁾ Hermann Conrad: "Dostojewskij", u "Die Gesellschaft", Bd. 6, (1889), S. 528.

⁷⁾ L. Brehm, "Dostojewskijs 'Dämonen'" u Der Deutsche, Bd. 5 (1906), S. 346.

⁸⁾ C. Busse, "Geschichte der Weltliteratur", Bd. II, Bielefeld und Leipzig, 1913, S. 346.

som, već bi ukazala na zajedničke interese koji ih povezuju sa slojem potlačenih.⁹⁾

Nekoliko hitnih zadataka

Ako sociolog literature želi da postigne priznanje u modernom istraživanju na području medija za masovnu komunikaciju, mora biti u stanju da bar predloži plan istraživanja čiji se zadaci odnose na probleme koji potiču iz te oblasti, a koji istovremeno imaju na umu naučna saznanja već ranije stečena na području proučavanja ostalih masovnih medija. Ako smo dosada odredili četiri tematska područja za teoretsku analizu, onda ćemo nadalje na isti način ograničiti četiri područja na kojima bi se mogla vršiti empirijska istraživanja:

Analiza funkcije sadržaja

Ako želimo saznati kakvo zadovoljstvo očekuju ljudi u određenoj društvenoj situaciji ili, bolje rečeno, u određenom istorijskom trenutku od masovne literature, uslov je da znamo sadržaj djela. Potrebne su nam kvalitativne i kvantitativne slike sadržaja masovne literature; obje bi se morale posmatrati uporedo, a njihov početak padao bi najkasnije u rani 19. vijek. Dosada ima samo malo istraživanja¹⁰⁾ ovakve vrste, mada postoje spekulativne predstave o izopačenom sadržaju ovih djela.

Uzmimo samo opšte prihvaćeno shvatanje da je osnovni zadatak masovne literature da nađe izlaz za impulse bijega frustriranih ljudi. Odakle znamo da je to ikada bilo važno, ili da je to još danas važno? Možda je funkcionalni sadržaj današnjeg romana više poučan nego eskapistički: literatura je postala prilično jeftino i lako pristupačno sredstvo pomoću kojega se čovjek može orijentisati u nesređenom vanjskom i unutrašnjem svijetu. Čitalac traži uputstva za savlađivanje svojih duševnih problema, on se nada da će to biti kratka i razumljiva psihoanalitička terapija koja će mu umnogome omogućiti da pomoću podražavanja i identifikacije dođe do orijentacije. Za bijeg iz stvarnosti potrebno je samouvjerenost držanje, koje može da se prije nađe u periodima kada je individua netaknuta negoli

⁹⁾ Knjige i članci o Dostojevskom koji su se pojavili u Americi poslije rata, daju bogatu osnovu za upoređenje sa evropskim iskustvima. Imam utisak da su mnoge od ovih publikacija prikazivale atmosferu sumora i frustracije u kojoj sociolog prepoznaje crte duhovne nevolje i zbunjenosti, koja je, sudeći po primjeru Dostojevskog, bila karakteristična za vrijeme prethodne generacije.

¹⁰⁾ Moram se zahvaliti Ralfu H. Ojemanu sa Državnog univerziteta Iova što me je uputio na odličnu doktorsku disertaciju koju je pod njegovim nadzorom izradila Evelin Peters pod naslovom "A Study of the Types of Behavior toward Children approved in Fiction Materials", 1946.

u našem vremenu, u kome je slabosti pojedinca, oslabljenom samopouzdanju, potrebna tuđa potpora za potvrdu njegove egzistencije. Svim je svejedno da li je ova hipoteza tačna ili ne, u svakom slučaju ona može da da plodonosne podsticaje za istraživanja šablona identifikacije i imitacije, koje masovna literatura nudi čitaocu. Tako bi se vjerovatno došlo do zaključka da savremeni roman, suprotno ranijim djelima, pokazuje veću koncentraciju i brži tempo radnje, dok istovremeno refleksija i opis sve više padaju u drugi plan.

Bilo bi, na primjer, zanimljivo uporediti popularni istorijski roman našeg vremena sa istim romanom prošle generacije. Možda bismo otkrili da starija djela pokušavaju predstaviti panoramu pojedine epohe koja navodi čitaoca da se osjeća blizak istorijskim junacima okruženim tom panoramom. Danas se, suprotno tome, slika rastavlja na mnoštvo likova, situacija i radnji, a čitaocu se uskraćuje radost da sjedi nevidljiv pored junaka koji predstavlja mjerilo i uzor za ostale likove koje je pisac stvorio. Pritisak modernog života, čiji je produkt potpuno oslabljeno »jastvo« (»JA«), koje je opet izloženo novom pritisku, prisiljava da se odrekemo identifikacije sa isključivo jednom ličnošću ili unutrašnjim duševnim procesom ili teoretskim idejama i vrijednostima.

Tako se gubi klasična situacija lektire, u kojoj čitalac dijeli samoću koju je sam odabrao ili koju mu je dodijelila sudbina sa samoćom i jedinstvenošću neponovljivog umjetničkog djela. Na njeno mjesto stupa kolektivno iskustvo dobro organizovane djelatnosti, koja se svodi na prilagođavanje i sticanje trikova nužnih za samosavlđivanje. Sve češćim istraživanjima dolazi se do novog izvornog materijala¹⁾, ali je potrebno još i sistematsko sociološko istraživanje.

Stav pisca

Moramo razlikovati ono što čitalac traži u književnim djelima od onog što autor osim toga poručuje, a da čitalac toga nije svjestan. Slučaj Knuta Hamsuna je primjer za ovu vrstu problema.

Da li su i u kojoj mjeri mišljenja i stavovi ljudi podložni uticaju bujice literarnih djela ne zavisi samo od njihovih vidljivih sadržaja, već i od njihovih skrivenih implikacija. Odvajanje ovih implikacija od formulisanog sadržaja jeste naravno zadatak za koji još nema izrađene metode. Mi, međutim, želimo ukazati

¹⁾ Vidi npr. Frank Luther Mott, "Golden Multitudes", New York, 1945; Edward H. O'Neill, "The History of American Biography", Philadelphia, 1935.

na to da postoji jedan izuzetno jeftin socijalni laboratorij, u kome nije potrebno da se na intervjuisanje ljudi potroši mnogo vremena i novaca. Svaki autor djeluje više ili manje svjesno pokušavajući da proturi izvjesne »poruke« koje su ogledalo njegove sopstvene ličnosti i njenih problema. Da bismo utvrdili njegovo stanovište, vrijedilo bi tako reći pomoću vještačkog disanja oživjeti likove koje je stvorila njegova mašta i podvrgnuti ih pitanjima i psihološkim eksperimentima koji su u skladu sa karakterom najnovijih istraživanja.

Mogli bismo, na primjer, pomoću jednog standardnog upitnika ispitati izbor stavova autora reprezentativan za izvjesnu ideologiju, njihove poglede na prirodu čovjeka, na zategnutosti koje vladaju među socijalnim grupama, na istorijske i prirodne katastrofe, na seksualnost, protivurječnost koja postoji među masama i velikim ljudima itd. Tada bismo mogli izbrojati odgovore i na taj način dobiti kvalitativno i kvantitativno mjerilo pomoću kojeg možemo odrediti društveni položaj pisca. Mogli bismo se čak usuditi da predskazemo reakcije njegove ličnosti i karakter njegovih djela, koja će tek biti napisana. Ako naš izbor dovoljno proširimo, možemo saznati nešto o tome kako predstavnici masovne literature vide sebe same, a takođe i o mogućem uticaju ovih sakrivenih autoportreta na čitaoce.

Laboratorijski eksperimenat ove vrste mogao bi se nadopuniti analizom strukture karaktera glavnih junaka literarnog materijala. Najnovija istraživanja socijalne psihologije dala su nam sliku strukture koja se može dobiti na osnovu reakcija na ideološke i planske postupke intervjua. Pomoću ovoga možemo postaviti dijagnozu visokog stepena vjerovatnoće da li je neki čovjek autoritativan ili neautoritativan tip. Ove konstatacije su od neocjenjivog značaja za predviđanja političkog, moralnog i emocionalnog ponašanja. Sama opisivanja često dovode do zablude i ona se mogu korigovati pomoću ove nove metode¹²⁾.

Kulturna baština

Pri istraživanju (izgovorenog ili neizgovorenog) društvenog sadržaja masovne literature zaslužuju izvjesne periferne pojave mnogo više pažnje nego što im je dosada posvećivano. Ovdje naročito mislimo na »komične stripove« (»comics«)¹³⁾ i na neke druge produkte u kojima podjednako uživaju odrasli i djeca. Obimna analiza sadržaja ovog materijala morala bi dovesti do čitavog niza vrijednih hipoteza o stal-

¹²⁾ Vidi npr. Th. W. Adorno i dr.: "The Authoritarian Personality", New York, 1950.

¹³⁾ Vidi Coulton Waugh, "The Comics", New York, 1947.

nom značaju ideja, vrijednosti i osjećaja, koji potiču iz situacija, koje su danas potpuno prevaziđene.

Stoga ne bismo smjeli istraživati samo očito arhaične i infantilne motive u nestvarnom svijetu bajke i mašte koji nam donose različite serije u nastavcima, nego i onu građu koja u ruhu svakodnevnih radosti i bolova sadrži one vrijednosti koje su bile povezane sa ranijim stadijima razvojne linije modernog društva, a naročito sa mirnijim načinom života u 19. vijeku. Ako ovaj materijal uporedimo sa ideološkim i emocionalnim sadržajem tradicionalne građanske literature, došli bismo do još jasnijeg saznanja kako moderni pisac silno lavira između nužnosti savladivanja mehanizama prilagođavanja i konformizma i svakodnevnih snova o srećnijem, iako nedostižnom ili historijski nemogućem načinu života. Ako međusobno uporedimo sadržaje, one koji su namijenjeni odraslima i one koji su namijenjeni djeci, vjerovatno da bismo mogli razviti hipoteze koje bi otvorile put sistematskom istraživanju sklonosti i odvratnosti na različitim nivoima svijesti, pa čak i u dubljim slojevima ljudske psihe.

Uloga društvene situacije

Pri opisivanju tematike za teoretsku analizu ustanovili smo već da postoje tri različite grupe socijalnih determinanata za uspjeh literarnog djela. Ovdje ćemo se osvrnuti na dvije, da bismo jasnije pokazali koja bi ispitivanja u tom smislu bila potrebna.

U prvom redu radi se o problemu da li različiti stadiji privrednih i političkih ciklusa različito djeluju na literarna djela. Zadatak istraživanja bi zahtijevao izmjenu funkcionalnih istraživanja sadržaja. Na osnovu reprezentativnog izbora literarnih djela iz perioda depresije i blagostanja, iz perioda rata i mira, trebalo bi sastaviti tačan inventar, koji se naravno ne bi smio ograničiti na nabrojanje tema, nego bi prije svega morao imati na umu emocionalne uzorke ponašanja, za koje sa velikom sigurnošću možemo pretpostaviti da jasno odražavaju specifične osjećaje zadovoljstva i frustracije. Mogla bi se, na primjer, postaviti hipoteza da bi se korištenjem »hepienda« odnosno nesrećnog završetka dale dokazati specifične različitosti. Na vrhuncu privredne krize preplavile bi, vjerovatno, literarnu pozornicu eskapističke identifikacije sa ugodnim sanjarijama punim nepomućene sreće. Danas, suprotno tome, nije rijedak slučaj da djelo ima pseudotragički završetak, koji neriješena pitanja ostavlja otvorena, pošto relativno blagostanje dopušta literarna iskustva koja nas dovode bliže

realnosti i čak nam ukazuju na naše određene psihološke i kulturne nedostatke.

Trebalo bi izdvojiti i analizirati još mnoge druge odnose prije nego što možemo reći koje vrste sadržaja i koji su motivi u izvjesno vrijeme karakteristični za cjelokupnu društvenu situaciju. Istraživanje koje bi uporedilo obje poslijeratne konjunktore sa objema prijeratnim krizama tokom proteklih 45 godina, mogla bi nas u stvari dovesti do izvjesnog stanovišta sa koga bi se ubuduće moglo predskazati koje su teme i koji sadržaji karakteristični za stanovite periode literature. Zaključci koje odavde mogu izvesti pedagozi i pisci, tako su očiti da se na njih ne mora pobliže ukazivati. Na području tehničkih determinanata isplatilo bi se da se ispita čitalačka sposobnost prosječnog čovjeka i ustanovi na koji je način ona modifikovana pod uticajem radija, filma i televizije. Znamo mnogo o bolesnoj nesposobnosti čitanja, ali relativno malo znamo o duhovnoj selektivnosti u odnosu na lektiru¹⁴). Na sličan bi način bilo interesantno ispitati šta se čita, šta pamti, a preko čega se samo preleti ili se uopšte ne čita. Tačno saznanje o tome u kojoj je mjeri čitalac sposoban odnosno nesposoban da primi sadržaj, moglo bi za pisca značiti veliku uštedu vremena; a opet, sociolozi bi dobili materijal koji bi mogao potvrditi rezultate analize sadržaja. Teoretsko izvođenje zadataka istraživanja opterećeno je svim nedostacima koji su uvijek sadržani u neispunjenim obećanjima. Mi se ipak nadamo da će se pobuditi interes u ekspertima na području nauke o komunikaciji za susjedne grane istraživanja i da će biti otvoren njihov vidokrug za prilog na ovom području istraživanja.

Htio bih da zaključim jednim ličnim iskustvom. Kad sociolog u seminaru ili na predavanju analizira literarna djela, on nailazi na različito reagovanje: studenti u prvi čas pokazuju živo interesovanje za novo naučno saznanje, ali poslije nekog vremena počnu da protestuju protiv analitičkog »rašćlanjavanja« (»seciranja«) literarnog djela. Oni živo zahtijevaju uvođenje u dosad za njih tamno područje pošto im dosada nije bilo jasno šta je u stvari dobro, a šta manje dobro. Oni očekuju da će dobiti u ruke »sasvim sigurnu formulu« koja bi im jednom zauvijek otvorila ovo ogromno i neodređeno područje koje lebdi negdje između obrazovanja i obične zabave. Studenti ne znaju da se u ovom njihovom zahtjevu već ogleda osobiti stepen razvoja, na kome se nalazi sociološka interpretacija literature.

(Prevela MIRA ĐORĐEVIĆ)

¹⁴) Uporedi: Rudolf Flesch, "The Art of Plain Talk", New York, 1946.